

A ritmikai készségek fejlődése 12 éves korig

MUCSI GERGŐ

Szegedi Tudományegyetem Neveléstudományi Doktori Iskola

A ritmikai készségek fejlődése más készségek fejlődési sajátosságaihoz hasonlóan egy gyorsuló, majd fokozatosan lassuló folyamatként jellemezhető. A fejlődés legintenzívebb időszaka óvodáskorra és kisiskoláskorra tehető. A gyermekek zenei képességeinek fejlesztése is ebben a fogékony korban lehet a legeredményesebb. A ritmikai készségek fejlődése más, nem zenei képességek fejlődését is segíti. Számos kutatás igazolja a ritmikai készségek pozitív hatásait a nyelvi képességekre, az olvasásra, a matematikai gondolkodásra, a memóriára és az intelligenciára is. A ritmikai készségek fejlettsége kiemelt fontossággal bír; előrejelzője lehet a későbbi tanulmányi eredményességnek is. A tanulmány három korcsoportra bontva (3 éves korig, 3–6 éves kor között, 6–12 éves kor között) mutatja be a ritmikai készségek fejlődésének életkori jellemzőit és fejlesztési lehetőségeit. A tanulmány célja továbbá, hogy ismertesse az óvodai zenei nevelés legfontosabb szempontjait, valamint az alsó fokú iskolai oktatás kerettantervének ritmikai fejlesztésre vonatkozó alapelveit.

Kulcsszavak: ritmus, ritmikai készség, zenei nevelés, transzferhatás, ritmustanítás

Bevezetés

A ritmus a hétköznapiak nyelvén mindenki számára könnyedén értelmezhető fogalom. Az emberek minden kultúrában mozognak a zene ritmusára, legyen szó dobolásról, éneklésről, táncolásról vagy egy csecsemő ringatásáról (Wallin, Merker és Brown, 2000). A ritmust a mindennapokban főként a zene kontextusában, annak egyik meghatározó alkotóelemeként azonosítjuk. A ritmus azonban nemcsak a zenével összefüggésben értelmezhető fogalom: az élet számos pontján találkozhatunk vele, hiszen a ritmus átjárja és meghatározza egész életünket. A hétköznapijainkat (pl. közlekedés, menetredek, óra, napszakok), sőt a testünk helyes működését is (pl. szívdobbanás, vérkeringés) ritmus szabályozza. A ritmus és ritmikai készségek meghatározásával foglalkozó kutatások mellett az utóbbi években egyre nagyobb hangsúly helyeződik a ritmikai készségek fejlesztésének és lehetséges transzferhatásainak vizsgálatára. Az eredmények tükrében pontosabb képet kaphatunk a ritmikai készségek jelentőségéről és fejleszthetőségének lehetőségeiről is. A képességfejlődés és a fejlesztési lehetőségek párhuzamba állításával újabb következtetések

vonhatók le a ritmikai készségek és pozitív hatásainak teljesebb megértéséhez. A tanulmány a *Zenei nevelés gyermekkorban* című tematikus folyóiratszám (Janurik és Józsa, 2018b) részeként mindezeket az oktatás-nevelésben jelenleg érvényben lévő ritmikai-zenei nevelési elvek áttekintésével helyezi gyakorlati kontextusba.

A ritmus

A ritmus és annak érzékelési-észlelési és alkotási képessége szerteágazó kutatási terület, nagyszámú szakirodalmi forrással rendelkezik; mégis komoly akadályokba ütközhetünk, amikor a legáltalánosabb megfogalmazást keressük a ritmus meghatározásához. Már a 19. század óta számos nemzetközi kutatás foglalkozik a ritmus és alkotóelemeinek vizsgálatával, de ezekben a munkákban különböző definíciókat és eltérő rendszerben értelmezett alkotórészeket olvashatunk. Ennek két oka lehet: 1. a kutatások különböző nézőpontokból indultak ki (pl. zenei, pszichológiai, fizikai vagy biológiai), ezért saját fogalomrendszert használtak, illetve 2. a vizsgálatok eltérő nyelvezete miatt az egyes fogalmak nehezen feleltethetők meg egymásnak. Paul

Fraisse (1982) francia pszichológus szerint a ritmus vizsgálata nagyon nehéz feladat, mivel nincsen általánosan elfogadott definíciója. Ahogy maga a ritmus definiálása is sokféle és nehézkes, úgy a hozzá kapcsolódó fogalmi háttér sem konzekvens, szerzőnként és kutatásonként is eltérő.

A lehető legáltalánosabb értelmezést a szó eredeti nyelvi, és történelmi környezetében találhatjuk meg: az ókori görög filozófus, *Platón* néhány szavas, lényegre törő definíciója a ritmus univerzalitását hangsúlyozza, amely szerint „a ritmus a mozgás rendje” (*Platón*, i.e. 348/1984). Ez a meghatározás egyfajta rendszerre, sorrendiségre utal, amely a mozgást, azaz tulajdonképpen a változást valamilyen szabály alapján strukturálja. Ez a szabályrendszer, mint később látni fogjuk, a ritmus leglényegesebb meghatározója és jellemzője az idő.

A ritmusnak a művészetekben is meghatározó szerep jut. Habár értelmezhető az irodalom, a tánc és más művészeti ágak vonatkozásában is, a vizsgálódások középpontjába főként zenei megnyilvánulása helyeződik.

Ritmikai készségek

A ritmus észlelésének-érzékelésének részképeségeit összefoglaló néven ritmikai készségeknek nevezzük. A ritmuselméleti kutatásokban a ritmusészlelés és ritmusérzék fogalom is előfordul, egymás szinonimájaként alkalmazva. Előbbi a pszichológiai szóhasználatában jellemző kifejezés, míg utóbbi inkább a hétköznapiokban ismeretes.

Erős (1992) a hallás vonatkozásában a ritmusérzék a ritmusészleléssel megegyező képességként definiálja, ugyanakkor megállapításaiban nem tér ki a ritmikus motorikus mozgásokra, a ritmus reprodukció képességére. Felmerül a kérdés tehát, hogy ez a képesség vajon a ritmusészlelés alkotóeleme-e. A szavak jelentéséből (észlelés, érzék) nem következik a ritmus előállításának lehetősége, mindössze a befogadásra, érzékelésre utal. A tudományos szakirodalom ennek ellenére mindkét kifejezést használja, közte a motorikus készségek kifejezésére is. A hétköznapi

szóhasználatban a két tevékenység némileg elkülönül egymástól. A hangok (így a ritmus) észlelését főként általános zenei kontextusban (minden zenei dimenzióra kiterjesztve) használjuk, mondván „jó a zenei hallása” vagy „jó a füle”. A ritmus előállításával kapcsolatban a ritmusérzék kifejezést használjuk: ha valaki pontosan és egyenletesen tapsol, vagy ritmusosan mozog, akkor „jó a ritmusérzéke”.

A nemzetközi kutatások megoszlanak abban a tekintetben, hogy a ritmus észlelése pontosan milyen összetevőkre és folyamatokra bontható. Közös jellemzőként lehet megemlíteni viszont az idő és a hierarchikus rendszerek jelentős szerepét, valamint egyetértés mutatkozik a csoportosítás (*Drake*, 1998; *McAuley*, 2010; *Seashore*, 1918), a metrum (*Bilmes*, 1992; *Jackendoff* és *Lerdahl*, 2006) és a lüktetés (*Fraisse*, 1982; *Peretz* és *Zatorre*, 2005; *Smith*, *Cuddy* és *Upitis*, 1994) meghatározó jellegében is.

A ritmikai készségek meghatározásához a ritmusészlelés összetevőit vesszük alapul. A ritmus leglényegesebb jellemzője az idő (*Moles*, 1966), illetve az időbeli szerveződés, ezért a négy alapvető készség is az idővel összefüggésben fogalmazható meg, úgymint 1. tempóérzék, 2. csoportosításérzék, 3. lüktetésérzék és 4. metrumérzék. A megnevezésekben az „érzék” kifejezésekkel egyfajta rövidítést alkalmazunk, ahelyett, hogy például a tempó észlelésének készségéről beszéljünk. Egyes készségek tovább oszthatók implicit és explicit szintekre is. Például a lüktetés észlelése kiterjedhet egy adott zenemű időbeli szabályosságának érzékelésére, felismerésére valamint annak reprodukciójára (pl. tapsolással) is.

A ritmikai készségek jelentősége

A ritmikai készségek nem csak egy táncos vagy zenész sikeres teljesítményét határozzák meg, és szélesebb körben sem csupán az ének-zene órákon van jelentőségük. A zenei fejlesztésekkel foglalkozó hazai és nemzetközi kutatások kiemelik a ritmikai készségek fejlődésének más készségekre ható pozitív változásait (*Pethő*, *Mucsi* és *Surján*, 2018). A zenei készségek nagyban hozzájárulnak a nyelvi

készségek gazdagításához. Több kutatás is kimutatta a ritmikai készségek fejlesztésének pozitív transzferhatását az olvasásra, illetve a fonológiai tudatosságra és fonémaészlelésre (Anvari, Trainor, Woodside és Levy, 2002; Cason, Astésano és Schön, 2015; Janurik, Antal-Lundström és Józsa, 2018; Milovanov és Tervaniemi, 2011). Az olvasással való összefüggések a tipikusan fejlődő (Tierney és Kraus, 2013) és a diszlexiával rendelkező (Leong és Goswami, 2014) gyermekek esetében is kimutathatók. A jobb hallási diszkriminációval rendelkező gyermekek beszédhang-hallása fejlettebb, mint társaiké, valamint a beszéd ritmusának és hangsúlyainak megértésében is jobban teljesítenek (Janurik és Józsa, 2016b). Ugyancsak a ritmus és a nyelv összefüggéseit igazolta Moritz, Yampolsky, Papadelis, Thomson és Wolf (2013) kutatása. Vizsgálataik szerint az óvodás korúak ritmikai fejlettsége meghatározó volt a későbbi fonológiai tudatosság és szófelismerési készségük tekintetében. A ritmikai készségek meghatározó jellege hatéves korban is kimutatható: a hatéves gyermekek ritmusészlelési képessége jelentős részben magyarázza a nyelvi készségek fejlettségét (Gordon, Shivers, Wieland, Kotz, Yoder és McAuley, 2015).

A ritmikai készségek fejlettsége a nyelvi képességek mellett a matematikai teljesítményre is pozitív hatással van. Ezek az eredmények már olyannyira elfogadottak, hogy az amerikai Matematikatanárok Nemzeti Tanácsa (*National Council of Teachers of Mathematics*, NCTM) a zene és matematika közötti összefüggésekre hívja fel a figyelmet, kiemelve a zenetanulás segítő szerepét a matematikai gondolkodás fejlesztésében (Janurik és Józsa, 2016b). Janurik és Józsa (2016a) óvodások körében végzett vizsgálatai szoros kapcsolatot mutattak ki a ritmushallás és a DIFER-készségek között (Diagnosztikus fejlődésvizsgáló és kritériumorientált fejlesztő rendszer 4–8 évesek számára, Nagy, Józsa, Vidákovich és Fazekasné, 2004). Ez a kapcsolat a nagycsoportos gyermekek esetében még jelentősebb, amely korosztályban az elemi számolási készség és ritmushallás ki-

emelkedően erős kapcsolatot mutat. A zenei képességek pozitív hatással vannak továbbá a memória, valamint az intelligencia képességtérületeire is (Schellenberg, 2015).

A ritmikai készségek fejlődése

A zenei megismerés az akusztikus jelek, ingerek érzékelésével indul. A zenei észlelés számos pszichológiai működés komplex interakciójára épül. Olyan kognitív folyamat, amely során a hangok fizikai tulajdonságai (időtartam, frekvencia/magasság, intenzitás/erősség, melyet Tarnóczy [1982] a hangszínnel is kiegészít) a zenei rendszerek kontextusában képeződnek le (Turmezeyné és Balogh, 2009). A zenei képességek feltárásával foglalkozó kutatók egyaránt a hallási diszkriminációt tartják minden további képesség, így a ritmusészlelés alapjának is. A hallás utáni megkülönböztetés fejlődése életkoronként sajátos jellemzőkkel bír. A megfogalmazott általános tendenciák mellett egyéni eltérések minden esetben lehetnek, hiszen ezen adottságok nagyban függenek a gyermeket ért környezeti, szociális és kulturális hatásoktól is (Turmezeyné, Máth és Balogh, 2005). A szülői nevelés és környezet fontosságát hangsúlyozza Kodály – azóta sokat idézett – gondolata is, mely szerint a gyermek zenei nevelését már az anya születése előtt kilenc hónappal kell kezdeni (Kodály, 1951). A gyermekek vele születetten rendelkeznek zenei adottságokkal, amelyeket a szülők ösztönösen fejlesztenek dalokkal, mondókákkal. Ez a jelentős szülői behatás egészen a beszéd megjelenéséig meghatározó, utána a kulturális hatások veszik át a fő szerepet (Papoušek, 1994 idézi Turmezeyné és Balogh, 2009).

3 éves korig

A ritmus iránti fogékonyság korán, már közvetlenül a születés után megnyilvánul. Winkler, Háden, Ladinig, Sziller, és Honing (2009) vizsgálata igazolta, hogy egyenletes, szabályos kopogást hangoztatva a kimaradó ütések alkalmával várakozás alakult ki az újszülötteknél. Az is igazolt, hogy képesek

megkülönböztetni az egy hosszú – egy rövid értékek kombinációját a fordítottjától (*Turmezeyné, Máth és Balogh, 2005*). Ugyanakkor a csecsemők ekkor még csak a jelen történéseit észlelik, ezért az idő strukturálásának képessége, mint a ritmusészlelés lényegi összetevője még nem alakulhat ki. Az általános fejlődés része az idő folytonosságának felfogása, amelyben a verbális képességek fejlődésének is jelentősége van (*Turmezeyné, Máth és Balogh, 2005*). Héthónapos csecsemők vizsgálatakor *Silver és Trainor (2005)* szerint a ritmikai mintázatok feldolgozásában a mozgásnak kiemelt szerepe van. Másfél éves korukig a gyermekek nem képesek az idő tagolására, időérzékük kétéves kor körül alakul ki oly mértékben, hogy már képesek az eseményeket időrendben szemlélni, elhatárolni a jelent a múlttól és a jövőtől (*Piaget, 1974*). Az egyenletes löktetés mozgásos követésére is kétéves kortól képesek a gyermekek, de az észlelt löktetéssel szinkronizált mozgást csak rövid ideig képesek fenntartani (*Moog, 1968* idézi *Turmezeyné, Máth és Balogh, 2005*).

3–6 éves korban

Hároméves korban a gyermekek jellemzően csak kétféle hosszúságú értéket használnak és értelmeznek, amelyeket negyed és nyolcad értékekben jegyezhetünk le (*Moog, 1968* idézi *Janurik és Józsa, 2013*). *Erős (1993)* szerint ez az 1:2 felező arányérzék kialakulása tekinthető a ritmusészlelés kezdeti fejlődési szakaszának. Ekkor a gyermekek negyede képes egy hallott ritmus eltapsolására, a beszélt ritmus utánzása viszont már nem okoz nehézséget (*Rainbow és Owen, 1979* idézi *Turmezeyné, Máth és Balogh, 2005*). Négyéves korban képesek a tanult dalok ritmusát önállóan kitalálni (*Brömse, 1966* idézi *Turmezeyné, Máth és Balogh, 2005*), valamint ekkor jelennek meg az improvizált ritmizálásban további ritmusértékek, a harmadik és negyedik féle hanghosszúság (*Moog, 1968* idézi *Turmezeyné, Máth és Balogh, 2005*). Ekkor már a gyermekek háromnegyede képes egy adott ritmus eltapsolására. Képesek különbséget tenni gyors és lassú

tempó között, de főként a gyorsabb tempókban teljesítenek jól. *Christianson (1953* idézi *Turmezeyné, Máth és Balogh, 2005)* megállapításai szerint legkönnyebbnek a 112–136 bpm (beat per minute) tempójelzés bizonyul ebben a korban. Ötéves korban a gyermekek már hosszabb ritmusokat is képesek visszatapsolni. Hatéves korra ez a fejlődés ugrásszerűen megnő, és hétéves korra a ritmikai készségek nagyrészt kialakulnak. *Gerard és Drake (1990* idézi *Janurik és Józsa, 2013)* öt-nyolc éves gyermekekkel folytatott vizsgálata is ezt támasztja alá. Kísérletükben a hatévesek már képesek voltak egyszerűbb ritmusok felfogására és reprodukciójára, de az intenzitásbeli különbségeket még a nyolcéves gyermekek is ritkán tudták reprodukálni.

6–12 éves korban

Erős (1993) és *Pethő (1982)* vizsgálatai azt mutatták, hogy a ritmikai készségek ugrásszerű fejlődése hatéves korban indul és mintegy tízéves korig tart. A fejlesztés a fejlődési görbe csúcspontja környékén a legeredményesebb, ez a kiemelten szenzitív időszak hat- és nyolcéves kor közé tehető. *Shuter-Dyson (1982* idézi *Turmezeyné, 2010)* ezt az időszakot némiképp korábbra teszi. Megállapításai szerint már hat-hét éves korban lassul a fejlődés oly mértékben, hogy a tizenéves gyermekek e képességek terén mutatott teljesítménye már nem jobb a kilencévesekénél. A ritmikai készségek fejlettsége hét-nyolc éves korra elérheti a (nem zenész) felnőttek szintjét, amely ezután zenei képzés nélkül már csak kis mértékben változhat (*Gembris, 2002* idézi *Asztalos, 2012*). A kutatások tehát némileg eltérő időszakokat határoznak meg, ugyanakkor megállapítható, hogy a ritmikai szempontból fontos változások – zenei képzés nélkül – nyolcéves korig lezajlanak.

Az utóbbi évek kutatásai a ritmikai készségek gyorsabb fejlődéséről számolnak be a korábban mért adatokhoz képest. Ez a gyorsulás a média korai hatásának tudható be, mértéke pedig két–három évre tehető (*Gembris, 2002* idézi *Turmezeyné, 2010*).

A ritmus mint tananyag, fejlesztési lehetőségek

Ritmusos játékok 3 éves korig

A csecsemőt születésétől kezdve ritmusos tevékenységek veszik körül, eleinte saját biológiai ritmusát megtapasztalva, majd a szülők ritmusos beszédét, énekét, mondókázását hallva, ritmusos mozgását érezve. A szülők ösztönösen fejlesztik gyermekeiket a mondókákkal, dalokkal, amelyek – még ha nem tudatosan is – fejlesztően hatnak a kisgyermek zenei képességeire, ezáltal jótékony hatást kifejtve más, nem zenei képességekre is. A szülők kizárólagos „befolyása” ezen a területen a beszéd megjelenésével megszűnik, helyét a kulturális behatások veszik át (Papoušek, 1994 idézi Turmezeyné és Balogh, 2009). A család melletti közösség lehet még ebben az életkorban a bölcsőde, a nevelők és a hasonló életkorú gyermekek társasága. A Bölcsődei Nevelés-gondozás Országos Alapprogramja két helyen említi a ritmust mint a nevelés-fejlesztés egyik eszközét. „A bölcsődei ellátást nyújtó intézményben, szolgáltatónál sokrétű zenei élmény átélésére, tapasztalatszerzésre ad lehetőséget a környezet hangjainak megfigyelése, a kisgyermeknevelő ének- és beszédhangja, spontán dúdolgatása, ritmusos szövegmondása, a dallam és ritmushangszerek hallgatása, megszólaltatása, a közös éneklés” (6/2016. (III. 24.) EMMI rendelet, 4. melléklet, 5.5 fejezet). A beszélt nyelv és a ritmus összefüggése a következő fejezetben is megjelenik, amely szerint a vers – elsősorban a vers ritmusa – nagy hatással van a gyermekek értelmi, érzelmi fejlődésére.

A kisgyermekkor zenei nevelés elismert személyisége, Forrai Katalin az „Ének a bölcsődében” című könyvében a következőkben foglalja össze a bölcsődei zenei nevelés feladatait: „a zenei nevelés feladata a bölcsődében, hogy [...] a gondozónő az énekhez tartozó ismétlődő játékmozdulatokkal összerendezett mozgásra készítse a gyermeket, fejlessze ritmusérzékét [...]” (Forrai, 1986. 9. o.). A ritmushangszerek egyszerű megszólaltatási módjuk miatt a bölcsődei

zenei nevelésben is fontos szerepet töltenek be, ugyanakkor Kissné (2013) hangsúlyozza, hogy az ütőhangszerek használata ne legyen mindennapos, mert így az nem készíti olyan mértékben nyelvi önkifejezésre a gyermekeket, mint az énekszó. A ritmus szerepe a gondozás során megjelenik a mondókák, versek ritmusosan mondott szövegében, az érzékeltetett egyenletes lüktetésben, ritmusos mozgásban is. Ebben az életkorban a gyermek tanulási formája a játék, ezért a zenei nevelés hatása a rendszeresség és az ismétlések által lehet tartós (Kissné, 2013). Az ismétlések célja viszont nem a szándékos, közvetlen tanítás, a zenei élmények fokozatos megismerésének igazodnia kell a gyermek érdeklődéséhez, fogékonyságához.

Az otthoni mondókázást, éneklést és a bölcsődei foglalkozásokat egészíthetik ki az utóbbi 20 évben elterjedt művészeti fejlesztő programok, zenés-mozgásos foglalkozások, amelyeket többnyire három éven aluli kisgyermek és szülei részére indítanak. Legismertebb ezek közül a Ringató, de számos különböző „zenebölcsődei” foglalkozás működik országszerte. A programok a kodályi nevelési elveket szem előtt tartva segítik a kisgyermekes anyukák zenés-ritmusos „fejlesztő” tevékenységét, valamint nem titkolt céllal az anyák zenei nevelését is.

Ritmustanítás 3–6 éves kor között

A három- és hatéves kor közötti gyermekek zenei nevelésében fontos szerepet tölthet be az óvodai környezet, a nevelők tevékenysége. Az Óvodai Nevelés Országos Alapprogramja a ritmus szerepét és megjelenési formáit a bölcsődei alapprogrammal tartalmilag azonos módon határozza meg. Megemlíti a versek, mondókák ritmusának érzéki-érzelmi élményeket adó hatását, valamint a közös éneklés során „felfedezhető ritmusok szépségét” (137/1996. (VIII. 28.) Kormányrendelet, Melléklet/5. fejezet).

Az alapprogram keretrendszerén belül az óvodák helyi programok szerint végzik nevelő munkájukat. A nevelési program lehet az OFI (Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet)

adatbankjából választott, vagy az óvoda saját programja is. Választható Minősített Óvodai Program például a Montessori, Waldorf, „Játék – mozgás – kommunikáció” vagy a „Komplex prevenciós óvodai program”, amelyekben különböző hangsúllyal, de mindegyikben helyet kap a zenei nevelés is, többnyire kodályi elvekre alapozva. A legtöbb program a zenei nevelés módszertanát *Forrai* javaslataira építi (*Nagyné*, 2004). *Forrai* szerint az éneklés az óvodai zenei nevelés alapja. Úgy vélte, hogy „a hallás, az éneklési készség, a ritmusérzék egyidejűleg, együtt fejlődnek énekléskor, a mozgással egybekötött gyermekjátékok előadása közben. Ezért csak ritkán és rövid ideig van szükség ezen készségek külön »gyakorlására«, tudatos, játéktól elválasztott alkalmazására” (*Forrai*, 1974/1991, 18. o.). Az „Ének az óvodában” című könyvében külön fejezetet szentel a zenei képességek és fejlesztési lehetőségeik kifejtésére. Az általa említett zenei képességek (éneklési készség, zenei hallás, ritmusérzék, zenei formaérzék, zenei alkotókészség, zene hallgatására nevelés) közül a ritmikai készségek fejlesztése kapta a legnagyobb terjedelmű, 14 oldalas részletezést. Mindez a készségterület fejlesztési lehetőségeinek nagyfokú változatosságát sugallja. A ritmusos játékokhoz a testhangszerek mellett a szerző az ütőhangszerek (cintányér, trian-gulum, kézi dobok) használatát és helyes kezelésének elsajátítását ajánlja.

A ritmusérzék fejlesztésekor a kiscsoportban az egyenletes lüktetésérzék kialakítása a cél. A lüktetés érzékeltetéséhez *Forrai* mozgást javasol, „nyitó-záró” mozdulatok végzését, valamint a járást vagy lépést, mint kettes fázisú mozgást. Az akusztikai ingerek segítik az egyenletes lüktetés megérzését, ezért célszerű az egyenletes mozgást hangoztatni tapssal, vagy más testhangszerrel is. A lüktetés folytonosságát a játékos mozgások erősítik meg éneklés közben.

A középső csoportban a mondókák és dalok ritmusa egyszerű, legtöbbször mindössze negyedeket és páros nyolcadokat tartalmazó ritmusának megismerése, elsajátítása a fejlesztés következő állomása. A szerző elsőként hallható hangok, jelek segítségével (pl. taps,

A ritmikai készségek fejlődése 12 éves korig

dobbantás), később már nem hallható, csak érzékelhető mozdulatokkal (pl. fejbólintás, karlendítés) javasolja a ritmus megérzését. *Forrai* kiemeli a szünet jelentőségét is: fontos, hogy a szünetet a dalok ritmusától eltérő mozdulattal jelezzük, viszont az egyenletes lüktetés érzékelése a szünet alatt is folytonos maradjon.

A nagycsoportban mindezek összekapcsolása következik, tehát a dalritmus és a lüktetés együtthangoztatása, megértése. Ekkor megjelenik már a ritmikai kétszólamúság, és a lüktetéssel együtt a kezdetleges háromszólamúság is. Olyan játékokat ajánl a szerző, mint a ritmusvisszhang, ritmuskiemelés, énekes és hangszeres ritmusjáték együtt vagy párban.

További fejlesztési területként jelöli meg a tempóérzékelést. A tempó és dinamika minden esetben meghatározza a dalok jellegét, de ez fordítva is érvényes: a játékok és játékosaik érzelmi töltöttsége szintén befolyásolja, hogy milyen sebességgel történnek a zenei események. A dalok, ritmusok gyorsaságának vagy lassúságának meghatározása nem könnyű feladat, mindamellet korosztályonként is eltérő „normál” tempókat határozhatunk meg. ♩=66–80; 4–5 éveseknél ♩=80–92 és 5–6 éveseknél ♩=92–108 (*Forrai*, 1974/1991).

Ritmustanítás az alsó tagozatban

Az általános iskolák 1–4. évfolyamaira a 2012-től érvényben lévő kerettanterv (51/2012. (XII. 21.) számú EMMI rendelet, 1. melléklet) az ének-zene tantárgy leírásán belül fogalmaz meg ritmikai fejlesztési alapelveket. A ritmusérzék, mint alapvető zenei képesség egyaránt megjelenik a zenei alkotó-létrehozó tevékenység és a befogadói kompetencia fejlesztésében is. Ezen felül a tárgyi feltételek között a ritmus-hangszerek (ütőhangszerek) megléte is javasolt az ének-zene tantárgy tanításához.

A ritmikai fejlesztésre leginkább alkalmas időszak a korábban részletezett kutatási eredmények alapján nyolcéveskor körül véget ér. Ebben az első két iskolai év meghatározó szerepet tölthet be. 1–2. osztályban a kerettanterv a korábbi óvodai zenei élményekre építve előírja az egyenletes mérő és a dal ritmusának

megkülönböztetését, a ritmikus mozgást és a tempóváltozások érzékelésének készségét. A korosztály ritmikai készségeinek fejlesztését gyakorlati és elméleti megközelítésben is több pontban előírja:

- *Ráépülés az óvodai ritmusfejlesztésre:* egyenletes mérő és a dal ritmusának hangoztatása nagytesti mozgással, tapsolással és/vagy ritmushangszerekkel,
- *Ritmusértékek ismerete:* negyed, nyolcadpár, negyed szünet, félérték,
- *Ritmikai játékok:* ritmusmotívumok hangoztatása tapssal és ritmushangszerekkel, ritmusosztinató, ritmusolvasás, ritmusfelelgetés, ritmuspótlás, ritmuslánc, ritmusmemoriter,
- *Mozgáskoordináció:* komplex mozgásfejlesztés egyszerű tánclépésekkel (lépések, kijárások), a ritmus változatos megszólaltatása (pl. kézzel, lábbal),
- *Ütemmutatók:* 2/4, 4/4,
- *Lüktetésérzék:* ütemhangsúly érzékelte- tése ütemezéssel,
- *Motorikus készségek:* változatos mozgások és ütemek alkalmazása,
- *Zenei formaérzék:* ismétlődés a zenében, ritmusosztinató,
- *Tempóérzék:* gyors-lassú érzékeltetése.

3–4. osztályban az előző években megszerzett tudásra épülve a tanterv előírja a tanult dalok pontos ritmussal, megfelelő tempóban való éneklését, az egyenletes mérő hangoztatását, a tempótartást, tempóváltozás és metrum érzékelését, a helyes hangsúlyozást. A tanulók képesek az irányított rögtönzésre, a tanult ritmikai elemeket felismerik a kottáról és hangoztatják tanári segítséggel. A korosztály ritmikai készségeinek fejlesztését az alábbiak szerint részletezi a kerettanterv:

- *Ráépülés az előzetes tudásra:* az énekek által megismert ritmusképletek felhasználása egy- és felelgetős többszólamú ritmusgyakorlat létrehozásához, testhangszerek (pl. taps, csettintés, combütögetés, dobantás), ritmusnevek vagy más szótagok felhasználásával,
- *Ritmikai elemek, ritmusértékek ismerete:* szinkópa, egész kotta és szünete, nyújtott- és éles ritmus,
- *Ritmikai játékok:* A ritmusgyakorlatokat csoportosan és párban szólaltatják meg (pl. ritmusvariáció, ritmus-

imitáció párban, ritmuslánc, hiányzó ritmusmotívumok pótlása),

- *Ütemmutató:* 3/4,
- *Lüktetésérzék:* hármas lüktetés,
- *Metrumérzék:* változások felismerése, reprodukciója,
- *Zenei formaérzék:* páros tagolódású zenei formaegységek érzete, kérdés-felelet improvizáció,
- *Tempóérzék:* változások felismerése, reprodukciója.

Mindezek gyakorlati elsajátítása, és hangoztatása mellett a tanterv minden évfolyamon előírja a kapcsolódó zeneelméleti ismereteket, valamint a ritmusok felismerését, megkülönböztetését is. A felsoroltak azonban csak az alap irányelveket jelentik egy ének-zene óra ritmikai fejlesztő tevékenységéhez. A pedagógusok munkájához szükség van a tankönyvekre, amelyek a fenti alapelvekre épülve részletezik a fejlesztő munka területeit és eszközeit. Az általános iskolák több OFI által ajánlott ének-zene tankönyvből választhatnak, melyek közül kettő, első osztályos gyermekeknek szánt ének-zene könyv összehasonlítása *Pethő, Mucsi és Surján* (2018) tanulmányában olvasható.

Összegzés

A ritmikai készségek fejlődésének és fejlesztésének optimális időszaka egyaránt az óvodáskorra és a kisiskoláskor első éveire esik. *Kodály Zoltán* szerint a ritmussal való foglalkozásra korán, óvodáskortól kezdve szükség van, és ehhez már a fejlesztés kezdetétől kettőszólamú ritmusjátékokat is javasol (*Kodály*, 1941). A közelmúlt tudományos eredményei is az ebben az életkorban végzett fejlesztés jelentőségét támasztják alá. Az óvodások és kisiskolások körében végzett vizsgálatok azt mutatják (*Janurik és Józsa*, 2013, 2016a), hogy a ritmikai készségek jelentős fejlődése ebben az időszakban érhető el a legeredményesebben. Fontosságát támasztja alá *Janurik és Józsa* (2017) kutatási eredménye is, amely szerint az elsőosztályos korban mért ritmushallás fejlettségének az intelligenciánál nagyobb előrejelző szerepe mutatható ki a tanulmányi eredményességre vonatkozóan évekkel később, hetedik osztályban.

A tanulók teljesítménye viszont nemcsak a módszertan, a tankönyvek és a saját tanulmányi munkájuk eredménye, hanem számos tényező befolyásolja, köztük a pedagógus attitűdje is. A tanár pozitív hozzáállása, személyisége hatással van a gyermekek motivációjára, iskolai munkájára, önbizalmára és ezáltal személyiségfejlődésükre is (Józsa és Fejes, 2010; Józsa és Morgan, 2014; Ullug, Ozden és Eryilmaz, 2011). A pedagógus személyisége és motiváltsága tehát meghatározó a nevelés során, és ez a hatás még jobban felértékelődik egy olyan tantárgy esetében, mint az ének-zene, amely egyre inkább a közömbös vagy nem kedvelt tanórák közé tartozik a tanulók körében (Jakobicz, Wamzer és Józsa, 2018; Janurik és Józsa, 2018a).

A ritmikai fejlesztéssel más, nem zenei készségeket is fejlesztünk. Azonban felmerül a kérdés, hogy az ebben az időszakban megszerzett tudás mennyire lesz tartós. Egyfelől látható, hogy a kisiskolások ritmikai fejlettsége közvetett módon a későbbi évek során is meghatározó (Janurik és Józsa, 2017), másfelől a tapasztalatok azt mutatják, hogy a ritmikai-zenei tudás és közvetlen gyakorlati alkalmazása nagy hiányosságokat mutat. Oroszné (2010) tapasztalatai és 1992-ben végzett mérései alapján az óvó- és tanítóképző főiskolára jelentkezők 40%-a nem volt birtokában a harmadik, negyedik osztályban elvárt ritmikai képességeknek. Ez az arányszám mindenképpen megkérdőjelezi az ének-zene oktatás eredményességét, valamint a tanárképzést is kihívások elé állítja.

Mindezek tükrében kijelenthető, hogy a ritmikai készségek kiemelt szerepet töltenek be a gyermekek – nemcsak zenei téren történő – képességfejlődésében. Fejlesztésük fontos feladat, amelyet már az óvodában szükséges elkezdeni. Iskolai keretek között ritmikai fejlesztésre viszont nem jut elegendő idő az énekorákon, amelynek oka elsősorban a lecsökkent óraszám, és a túlzott mennyiségű tananyag lehet. Az eredményes ritmustanulás, -tanítás feltétele a résztvevők motiváltsága mellett a tananyag kreatív, az életkornak megfelelő játékos feldolgozása és az elegendő gyakorlási idő biztosítása. Azonban úgy látszik, az iskola ezeket nem, vagy csak részben tudja megvalósítani, ezért a jelenlegi iskolai

zenei nevelés megújulása mára elengedhetlenné vált (Pethő, Mucsi és Surján, 2018).

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány elkészítését a Magyar Tudományos Akadémia Tantárgy-pedagógiai Kutatási Programja támogatta.

Felhasznált irodalom

- Anvari, S. H., Trainor, L. J., Woodside, J. és Levy, B. A. (2002): Relations among musical skills, phonological processing, and early reading ability in preschool children. *Experimental Child Psychology*, **83**. 111–130.
[https://doi.org/10.1016/S0022-0965\(02\)00124-8](https://doi.org/10.1016/S0022-0965(02)00124-8)
- Asztalos Kata (2012): A zenei képességek és a zenei műveltség kutatása. *Iskolakultúra*. **22**. 10. sz. 76–92.
- Bilmes, J. (1992): A model for musical rhythm. In: *Proceedings of the International Computer Music Conference*. International Computer Music Association. 207.
- Brömse, P. (1966): Die spontane Rhythmisierung von Kinderreimen. In: Sydow, K. (szerk.): *Sprache und Musik*. Möser, Wolfenbüttel. 63–74.
- Cason, N., Astésano, C. és Schön, D. (2015): Bridging music and speech rhythm: Rhythmic priming and audio–motor training affect speech perception. *Acta Psychologica*, **155**. 43–50.
<https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2014.12.002>
- Christianson, H. (1953): *Bodily rhythmic movements of young children in relation to rhythm in music*. Bureau of Publications, Teachers College, Columbia University, New York.
- Drake, C. (1998): Psychological processes involved in the temporal organization of complex auditory sequences: Universal and acquired processes. *Music Perception: An Interdisciplinary Journal*, **16**. 1. sz. 11–26.
<https://doi.org/10.2307/40285774>
- Erős Istvánné (1992): A zenei alapképesség vizsgálata. In: Czeizel Endre és Batta András (szerk.): *A zenei tehetség gyökerei*. Arktisz Kiadó, Budapest. 183–206.
- Erős Istvánné (1993): *Zenei alapképesség*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Forrai Katalin (1986): *Ének a bölcsődében*. Zeneműkiadó, Budapest.

- Forrai Katalin (1974/1991): Ének az óvodában. Editio Musica Budapest, Budapest.
- Fraisse, P. (1982): Rhythm and tempo. *The Psychology of Music*, **1**. 149–180.
<https://doi.org/10.1016/B978-0-12-213562-0.50010-3>
- Gembris, H. (2002): *Grundlagen musikalischer Begabung und Entwicklung*. Forum Musikpädagogik. Bd. 20. Wissner-Verlag, Augsburg.
- Gerard, C. és Drake, C. (1990): The inability of young children to reproduce intensity differences musical rhythms. *Perception and Psychophysics*, **48**. 1. sz. 91–101.
<https://doi.org/10.3758/BF03205015>
- Gordon, R. L., Shivers, C. M., Wieland, E. A., Kotz, S. A., Yoder, P. J. és McAuley, D. J. (2015): Musical rhythm discrimination explains individual differences in grammar skills in children. *Developmental Science*, **18**. 4. sz. 635–644.
<https://doi.org/10.1111/desc.12230>
- Jackendoff, R. és Lerdahl, F. (2006): The capacity for music: What is it and what's special about it? *Cognition*, **100**. 1. sz. 33–72.
- Jakobicz Dorottya, Wamzer Gabriella és Józsa Krisztián (2018): Motiválás az ének-zene órákon. *Gyermeknevelés*, **6**. 2. sz. 18–31.
<https://doi.org/10.31074/gyn201821831>
- Janurik Márta és Józsa Krisztián (2013): A zenei képességek fejlődése 4 és 8 éves kor között. *Magyar Pedagógia*, **113**. 2. sz. 75–99.
- Janurik Márta és Józsa Krisztián (2016a): A zenei képességek összefüggése a DIFER készségekkel óvodáskorban. *Neveléstudomány*, **4**. 1. sz. 49–69.
- Janurik Márta és Józsa Krisztián (2016b): Zene és tanulás. *Tanító*, **54**. 1. sz. 21–24.
- Janurik Márta és Józsa Krisztián (2017): Miért fontos az ének-zene oktatás megújulása? Előadás. Zenepedagógiai konferencia a felsőfokú tanárképzés 50 éves évfordulója alkalmából. Debreceni Egyetem Zeneművészeti Kar, Debrecen.
- Janurik Márta és Józsa Krisztián (2018a): A zenetanulás iránti motivációt alakító néhány tényező. *Gyermeknevelés*, **6**. 2. sz. 5–17.
<https://doi.org/10.31074/gyn20182517>
- Janurik Márta és Józsa Krisztián (2018b): Kihívások és lehetőségek a gyermekkor zenei nevelésben: Bevezető a tematikus számhoz. *Gyermeknevelés*, **6**. 2. sz. 1–4.
<https://doi.org/10.31074/gyn2018214>
- Janurik Márta, Antal-Lundström Ilona és Józsa Krisztián (2018): A zenei hallás korai fejlesztésének a szerepe a beszédészlelés fejlődésében: Egy zenei fejlesztőprogram tanulságai. *Gyermeknevelés*, **6**. 2. sz. 64–79.
<https://doi.org/10.31074/gyn201826479>
- Józsa Krisztián és Fejes József Balázs (2010): A szociális környezet szerepe a tanulási motiváció alakulásában: a család, az iskola és a kultúra hatása. In: Zsolnai Anikó és Kasik László (szerk.): *A szociális kompetencia fejlesztésének elméleti és gyakorlati alapjai*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 134–162.
- Józsa Krisztián és Morgan, George A. (2014): Developmental changes in cognitive persistence and academic achievement between grade 4 and grade 8. *European Journal of Psychology of Education*, **29**. 3. sz. 521–535.
<https://doi.org/10.1007/s10212-014-0211-z>
- Kissné Fazekas Ibolya (2013): Zenei nevelés a bölcsődében, napjainkban. *Parlando*, **2**. sz. <http://www.parlando.hu/2013/2013-2/EloadasKissne.pdf> letöltve: 2018.06.01.
- Kodály Zoltán (1941/1964) Énekeljünk tisztán! In: Bónis Ferenc (szerk.): *Visszatekintés*. Összegejtött írások, beszédek, nyilatkozatok I. Zeneműkiadó, Budapest. 83–88.
- Kodály Zoltán (1951/1964): Gyermeknap beszéd. In: Bónis Ferenc (szerk.): *Visszatekintés*. Összegejtött írások, beszédek, nyilatkozatok I. Zeneműkiadó, Budapest. 246–248.
- Leong, V. és Goswami, U. (2014): Assessment of rhythmic entrainment at multiple timescales in dyslexia: evidence for disruption to syllable timing. *Hearing Research*, **308**. 141–161.
<https://doi.org/10.1016/j.heares.2013.07.015>
- McAuley, J. D. (2010): Tempo and rhythm. In: Jones, M. R., Fay, R. R. és Popper, A. N. (szerk.): *Music perception*. Springer Science & Business Media, New York. 165–199.
https://doi.org/10.1007/978-1-4419-6114-3_6
- Milovanov, R. és Tervaniemi, M. (2011): The Interplay between musical and linguistic aptitudes: A review. *Frontiers in Psychology*, **2**. 321. sz.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2011.00321>
- Moles, A. (1966): *Information theory and esthetic perception*. University of Illinois Press, Urbana.
- Moog, H. (1968): *Das Musikerleben des vorschulpflichtigen Kindes*. Schott, Mainz.
- Moritz, C., Yampolsky, S., Papadelis, G., Thomson, J. és Wolf, M. (2013): Links between early rhythm skills, musical training, and phonological awareness. *Reading and Writing*, **26**. 5. sz. 739–769.
<https://doi.org/10.1007/s11145-012-9389-0>

- Nagy József, Józsa Krisztián, Vidákovich Tibor és Fazekasné Fenyvesi Margit (2004): *DIFER Programcsomag: Diagnosztikus Fejlődésvizsgáló és Kritériumorientált Fejlesztő Rendszer 4–8 évesek számára*. Mozaik Kiadó, Szeged.
- Nagyné Szarka Júlia (2004): Hopp, hopp, haja hopp, merre van a zene, hopp? In: Döbrössi János (szerk.): *Ének-zene-nevelés. Eötvös Lóránt Tudományegyetem Tanító- és Óvónőképző Karának Tudományos közleményei*, XXV. Trezor Kiadó, Budapest. 45–58.
- Oroszné Tornyai Lilla (2010): Tartsd a tempót! *Parlando*, 6. sz. <http://www.parlando.hu/2010-6-07-Tempo.htm> *letöltve: 2018.06.10.*
- Papoušek, M. (1994): *Vom ersten Schrei zum ersten Wort. Anfänge der Sprachentwicklung in der vorsprachlichen Kommunikation*. Huber, Bern.
- Peretz, I. és Zatorre, R. J. (2005): Brain organization for music processing. *Annual Review of Psychology*, **56**. 89–114. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.56.091103.070225>
- Pethő István (1982): A zenei képességek fejlődése III. ritmus, metrum, tempó, hangerő. Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem.
- Pethő Villő, Mucsi Gergő és Surján Noémi (2018): Zene – ritmus – játék. A ritmikai fejlesztés lehetőségei, kérdései első osztályban. *Gyermeknevelés*, **6**. 2. sz. 119–131. <https://doi.org/10.31074/gyn20182119131>
- Piaget, J. (1974): *The construction of reality in the child*. Basic Books, New York.
- Platón: (i.e.348/1984): *Platón összes művei*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Rainbow, E. és Owen, D. (1979): A progress report on a three-year investigation of the rhythmic ability of preschool aged children. *Bulletin of the Council for Research in Music Education*, **62**. 69–73.
- Schellenberg, E. G. (2015): Music and nonmusical abilities. In: McPherson, G. E. (szerk.): *The Child as musician: A handbook of musical development*. Oxford University Press, Oxford. 149–176. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198744443.003.0008>
- Seashore, C. E. (1918): The Sense of Rhythm as a Musical Talent. *The Musical Quarterly*, **4**. 4. sz. 507–515. <https://doi.org/10.1093/mq/IV.4.507>
- Shuter-Dyson, R. (1982): Musical Ability. In: Deutsch, D. (szerk.): *The Psychology of Music*. Academic Press, New York. 391–412. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-213562-0.50016-4>
- Silver, J. P. és Trainor, L. J. (2005): Feeleng the beat: movement influences infant rhythm perception. *Science*, **308**. 1430. <https://doi.org/10.1126/science.1110922>
- Smith, K. C., Cuddy, L. L. és Upitis, R. (1994): Figural and metric understanding of rhythm. *Psychology of Music*, **22**. 2. sz. 117–135. <https://doi.org/10.1177/0305735694222002>
- Tarnóczy Tamás (1982): *Zenei akusztika*. Zene-műkiadó, Budapest.
- Tierney, A. T. és Kraus, N. (2013): The ability to tap to a beat relates to cognitive, linguistic, and perceptual skills. *Brain and Language*, **124**. 3. sz. 225–231. <https://doi.org/10.1016/j.bandl.2012.12.014>
- Turmezeyné Heller Erika (2010): *A zenei tehetség felismerése és fejlesztése*. Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége, Budapest.
- Turmezeyné Heller Erika és Balogh László (2009): *Zenei tehetséggondozás és képességfejlesztés*. Kocka Kör Tehetséggondozó Kulturális Egyesület és Faculty of Central European Studies, Constantine the Philosopher University, Debrecen és Nyitra.
- Turmezeyné Heller Erika, Máth János és Balogh László (2005): Zenei képességek és iskolai fejlesztés. *Magyar Pedagógia*, **105**. 2. sz. 207–236.
- Ulug, M., Ozden, M. S. és Eryilmaz, A. (2011): The effects of teachers' attitudes on students' personality and performance. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, **30**. 738–742. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.10.144>
- Wallin, N. L., Merker, B. és Brown, S. (2000): *The Origins of Music*. MIT Press, Cambridge.
- Winkler, I., Háden, G. P., Ladinig, O., Sziller, I. és Honing, H. (2009). Newborn infants detect the beat in music. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, **106**. 7. sz. 2468–2471. <https://doi.org/10.1073/pnas.0809035106>
- http://kerettanterv.ofi.hu/01_melleklet_1-4/index_alt_isk_also.html *letöltve: 2018.05.25.*
- <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99600137.kor&getdoc=1> *letöltve: 2018.05.20.*
- <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200051.emm> *letöltve: 2018.05.20.*
- <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1600006.EMM×hift=ffffff4&txtrer=00000001.TXT> *letöltve: 2018.05.20.*

The development of rhythmic skills up to 12 years of age

The development of rhythmic skills, like developmental features of other skills is characterized by an accelerating and gradually slowing down process. The most intense period of development can be in pre-school age and early elementary school age. The development of children's musical abilities in this sensitive age can be the most effective. The development of rhythmic skills also helps to develop other non-musical skills. Numerous researches confirm the positive effects of rhythmic skills on language skills, reading, mathematical thinking, memory and intelligence. The development of rhythmic skills is of the utmost importance, and can be a predictor of later learning success. The study presents the age characteristics and development possibilities of rhythmic development in three age groups (up to 3 years of age, between 3–6 years of age, between 6–12 years of age). The aim of the study is to explain the most important aspects of the pre-school music education and the rhythmic development principles of the lower level education framework curriculum.

Keywords: *rhythm, rhythmic skill, music education, transfer effect, rhythm teaching*

Mucsi Gergő (2018): A ritmikai készségek fejlődése 12 éves korig. *Gyermeknevelés*, **6.** 2. sz., 108–118.